

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

EVANJELİK DİNİ HAREKETİN TEO-SOSYOLOJİK PARADİGMASI

THEO-SOCIOLOGICAL PARADIGM OF THE EVANGELIC RELIGIOUS MOVEMENT

Muhammed YAMAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bartın/Türkiye
myamac@bartin.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2215-4492.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Ocak 2022 / 30 January 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Nisan 2022 / 13 April 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: : Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 704-726.

Atf / Cite as: Yamaç, Muhammed. “Evanjelik Dinî Hareketin Teo-Sosyolojik Paradigması [Theo-Sociological Paradigm of the Evangelic Religious Movement]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 704-726.

İntihal / Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Öz

Genel olarak dinî gruplar sosyolojisi ve özel olarak da (yeni) dinî hareketler din sosyolojisinin önemli konuları arasındadır. Hıristiyanlığın Protestan mezhebi içerisinde ortaya çıkan Evanjelizm, kendine özgü teo-sosyolojik yapısıyla yeni bir dinî hareket olarak dikkat çekmektedir. Nitekim hareket, içinden çıktığı Protestanlığa karşı tepkisel bir mahiyet taşımaktadır. Bu anlamda hareket, kökende Hıristiyanların yeniden doğuşunu savunan bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu bir dinî hareket görünümüne sahip olsa da süreç içerisinde küresel ölçekli farklı teo-sosyolojik, stratejik, politik, ekonomik, vb. birçok misyona sahip olagelmıştır. Bu yönüyle Evanjelik hareket, Hıristiyanlığın Protestan mezhebi içinden farklı bir dinî yorum iddiasıyla ortaya çıkmışsa da farklı boyutlardaki teo-sosyolojik yapısıyla dünya siyasetini ve sistemini kontrol ve dizayn etme gibi küresel bir hedefe evrilmiş gözükmektedir. Bu farklı teo-sosyolojik yaklaşım, eski ve yeni Ahit yorumlarından oluşan Kitâb-ı Mukaddes'in teolojik temelleri üzerine oturan Hıristiyan mistisizmi ile Yahudi kabalizmini birleştiren mesiyaniğin düşünce ideolojisine dayanmaktadır.

Bu çalışma, din sosyolojisinin önemli konularından biri olan yeni dinî hareketler çerçevesinde oldukça geniş ve girift bir yapıyı ifade eden Evanjelik hareketin teo-sosyolojik boyutunu ele almaktadır. Bu kapsamda çalışma, “Evanjelizmin teolojik ilkeleri nelerdir?”, “Evanjelik hareketin oturduğu sosyoloji nedir?”, “Evanjelik hareketin teo-sosyolojisinin arka plan perspektifinde etkili olan göstergeler nelerdir? vb. temel problemleri anlamaya, anlamlandırmaya ve bunları analiz etmeye girişmektedir. Çalışma, dokümantasyon yöntemi çerçevesinde teo-sosyolojik boyutta Evanjelik hareketi analiz ederek din sosyolojisinin önemli konularından biri olan dinî gruplar sosyolojisine ve yeni dinî hareketlere katkı sunmayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan çalışma, din sosyolojisi ile dinler tarihi disiplinleri arasında karşılıklı etkileşimin disiplinlerarası araştırma imkânını göstermesi ve bu iki bilim disiplini arasında konu geçirgenliğinin (geçişliliğinin) bir örneğini oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Teoloji, Sosyoloji, Dinî Hareket, Evanjelik Hareket.

Abstract

The sociology of religious groups in general and (new) religious movements in particular are among the important topics of the sociology of religion. Evangelism, which emerged within the Protestant sect of Christianity, draws attention as a new religious movement with its unique theo-sociological structure. As a matter of fact, the movement has a reactive aspect against the Protestantism from which it emerged. In this sense, although the movement has the appearance of a religious movement formed by the coming together of individuals who advocate the rebirth of Christians, it has had many different theo-sociological, strategic, political, economic, etc. missions on a global scale in the process. Although the evangelical movement emerged with the claim of a different religious interpretation within the Protestant sect of Christianity, it seems to have turned into a global goal of controlling and designing the world politics and system with its theo-sociological structure of different dimensions. This different theo-sociological approach is based on the messianic ideology of thought that combines Christian mysticism and Jewish cabalism, which is based on the theological foundations of the biblical, which consists of interpretations of the old and new testament.

This article deals with the theo-sociological dimension of the evangelical movement, which expresses a very broad and intricate structure within the framework of the new religious movements, which is one of the important subjects of the sociology of religion. In this context, the article is focused on “what are the theological principles of evangelicalism?”, “what is the sociology of the evangelical movement?”, “what are the indicators that are effective in the background perspective of the theo-sociology of the evangelical movement?”. It attempts to understand, make sense of, and analyze fundamental problems such as. The article aims to contribute to the sociology of religious groups and new religious movements, which is one of the important topics of the sociology of religion, by analyzing the evangelical movement in the theo-sociological dimension within the framework of the documentation method. On the other hand, the article is important in terms of showing the possibility of interdisciplinary research of the mutual interaction between the disciplines of the sociology of religion and the history of religions, and being an example of the subject permeability (transitivity) between these two disciplines of science.

Keywords: Sociology of Religion, Theology, Sociology, Religious Movement, Evangelical Movement.

Extended Abstract

This article deals with the theo-sociological, political, strategic dimensions of the evangelical movement, which expresses a very broad and intricate structure within the framework of the new religious movements, which is one of the important subjects of the sociology of religion. In this context, the article is aimed at “What are the theological principles of evangelicalism?”, “What is the sociology of the evangelical movement?”, “What are the ideological background and basic theological indicators that provide the Jewish unity of the evangelical movement?”, “What is the attitude of evangelicalism towards the Middle East in theo-political, stratejik, sociological dimension and the position of the West at this point? etc. attempts to understand, make sense of, and analyze fundamental problems.

The sociology of religious groups in general and (new) religious movements in particular are among the important topics of the sociology of religion. Evangelism, which emerged within the Protestant sect of Christianity, draws attentions as a new religious movement consisting of individuals who adopt their own theo-strategic, political, sociological goals. The first emergence of this structure is based on the defense of returning to the essence (re-birth) in religion under the leadership of some people who belong to the Protestant sect in Christianity. In this sense, the formation has a reactionary nature against the Protestant sect, emphasizing the origin of Christianity. The difference in religious interpretations underlies the emergence of the evangelical movement within the Protestant sect of Christianity. However, although the religion factor was fundamentally determinant in the emergence of movement, that is, it appears to be a religious movement formed by individuals advocating the restoration of Christianity or the re-birth of Christians, nevertheless, this movement later developed into different strategic, political, sociological, global economic, religious, etc. it had many missions. In this aspect, the evangelical movement seems to have evolved into a global goal of controlling and designing world politics and system with its different dimensions and ideological structure, although it emerged with a different religious interpretation image within the Protestant branch of Christianity. This different theo-sociological and political understanding is based on the messianic thought ideology that combines Christian mysticism and Jewish cabalism, which is based on the theological foundations of the Bible, which consists of interpretations of the old and new testament.

In order to understand and make sense of the mission of the evangelical movement to design the global system and politics, it is necessary to read the theological basis on which its policy, sociology and strategy is based, and its related aspect with Jewish cabalism. As a matter of fact, it can be difficult to analyze today's global world order without adequately understanding the Biblical theology, which plays a functional role in the background ideology of the evangelical movement and the American values and national Characteristics shaped by its influence, and the politics, strategy and sociology that it reveals. The article includes an analysis of this framework. According to this analysis, the theo-sociological paradigm of the evangelical movement forms the basis of its global mission, vision and legitimacy. In this framework, it is seen that the global spread and dominance of the evangelical doctrine has been made a requirement of the common strategy, policy and target of the sacred plan. Within this framework, the evangelical movement, which tries to expand its room for maneuver as much as possible, aims to gain legitimacy and theo-sociological perspectives with important discourses such as democracy, liberalism, freedom, human rights, justice and peace in global imperialist-based policies, missionary activities, especially in regions where social and political turmoil is dominant. efforts to expand the field can be observed. Thus, it can be observed that the movement's efforts to gain legitimacy and expand its theo-sociological field through important discourses such as democracy, liberalism, freedom, human rights, justice and peace in global-scale imperialist-based policies, missionary activities and especially in regions where social and political turmoil is dominant. This perspective plays an influential

and important role in the social or global design of especially underdeveloped or less developed societies.

On the other hand, it can be seen that the evangelical understanding presents a strategy parallel to the perspectives of "anti-Islamism", "Islamophobia" and "semitism", which are becoming more and more visible in the global politics of the West, and includes a theo-sociology towards this. Especially in the theo-sociological policies put forward in the Palestinian region, where the evangelical-Jewish unity is strongest, the parallel strategy in question becomes clearer. It can be said that the Western policies and the discourses and suggestions of evangelicalism and Zionism overlap in the policies implemented against Muslims in different parts of the world, especially in Palestine and Africa. In this respect, pro-Semitism (semitism) and anti-Islamism (anti-Islamism) go together as an element that appears in the theo-sociological background perspective of evangelicalism.

Considering the mission of evangelicalism at the global level, it can be said that it contains a wide, complex, intricate and effective theo-sociological structure with its joints developed against the modern world system. In the background of this structure of the movement, the efforts of the American and global strategic supporters to be effective (gaining power and gaining legitimacy) in many Muslim geographies around the world, especially in the Middle East, draws attention. In this respect, it can be said that evangelicalism and Western policy overlap to a large extent. It can be said that the overlapping Middle East strategies of the Western powers, on the one hand, strengthen the theo-sociological paradigm of the evangelical movement, and on the other hand, cause the spread of anti-Islamism policies. In this sense, the evangelical-Western strategic alliance can be effective in a religiously polarizing and conflicting dimension. Thus, this perspective can be functional in expanding the hegemonic field of religious (Islam-Christianity-Judaism) opposition on a global scale. The article aims to analyze the evangelical movement in the theo-sociological/political/strategic dimension within the framework of the documentation method and to contribute to the sociology of religious groups and new religious movements, which is one of the important topics of the sociology of religion. On the other hand, the article is important in terms of showing the possibility of interdisciplinary research of the mutual interaction between the disciplines of the sociology of religion and the history of religions, and being an example of the subject permeability (transitivity) between these two disciplines of science.

Giriş

1 6. yüzyıldan itibaren Batı’da Rönesans, Reform, Aydınlanma ve modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan sekülerizm, dinî, toplumsal ve kamusal hayatı yoğun bir şekilde etkisi altına alabilmiştir. Berger’in “dünyanın büyüsunün bozulması”¹ şeklinde ifade ettiği bu süreç, dini, dinî düşünceyi, dinî yapıları, dini eğilimleri ve dolayısıyla dinî hayatı etkisizleştirme veya sınırlandırmaya dönük bir girişim olmuştur. Bu girişim, Batı’daki toplum ve kültür alanlarının dinî kurum ve sembollerden arındırıldığı bir dönüşümdür.² Bu noktada insanı merkeze alan pratiklerin üretildiği girişimler baş göstermiştir.³ Modern Batı’nın toplumsal alanlarında din yerine insanı merkeze alan seküler dinamizmin ortaya çıkmasının temel sebebi, Batı düşüncesinde artık dinin toplumsal hayattaki rolünü, otoritesini ve geçerliliğini kaybettiğine inanılması, aklın birçok şeyde engelleyici veya sınırlayıcı bir unsur olarak dini prangalardan kurtularak özgürleştirilmek istenmesi ve dinin salt bir vicdan meselesi olarak algılanmasıdır denilebilir. Buna karşın 1900’lü yılların ortalarından itibaren birtakım gelişmelerle birlikte sekülerizm ve modernizmin aksine birtakım yeni dinî oluşum ve hareketlenmeler belirmiş ve dinin toplumsal alanlardaki etkisi ve rolü artmaya başlanmıştır. Bu süreç, dinin toplumsal yapıdaki konumu, rolü ve etkisini görmezden gelen perspektiflere tekrardan göz atmayı gerekli kılmıştır.⁴ Nitekim Batı’nın siyasal, sosyal ve ekonomik olarak gelişmesine paralel olarak yeni dini hareketlenmelerin de ivme kazandığı görülmektedir. Bu süreçte özellikle ABD ve İngiltere’de ortaya çıkan yeni dini hareketler nicelik açısından oldukça dikkat çekmiştir. İngiltere’de 1945-1985 yılları arasında ortaya çıkan 400 yeni dini hareket sayısı, ABD’de sadece 1987-1988 yıllarında ortaya çıkan yeni dini hareket sayısına tekabül etmektedir.⁵ Yeni dini hareketlerin ortaya çıkış ve yayılma noktalarından biri olan⁶ Kuzey Amerika’da 70’li yıllarda yeni bir dini hareket olarak⁷ ortaya çıkan Evanjelizm politik alanlarda kendinden söz ettirmeye başlamıştır.

Hıristiyanlığın Protestan mezhebi içerisinde doğan ve 19. ve 20. yüzyılda küresel anlamda gelişim ve yayılım göstererek etkisini ve rolünü arttıran Evanjelik yapılanma dinî bir hareket olarak son derece dikkat çekmektedir. Amerika’da bulunduğu destek ve misyonerlik⁸ faaliyet imkânı dolayısıyla bu hareket, 18. ve 19. yüzyıllarda büyük bir atılım

¹ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 167.

² Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, 162-163.

³ Mustafa Özden, “Sekülerliğin Tarihi Sertüveni”, *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2016), 64.

⁴ H. Şule Albayrak, “ABD’de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi”, *darulfunun ilahiyat* 30/1 (Haziran 2019), 144.

⁵ Vejdi Bilgin, “Batıda Ortaya Çıkmış Yeni Dinî Hareketler”, *Din Sosyolojisi*, ed. Talip Küçükcan (Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010), 195.

⁶ Cengiz Kanık, “Batı’da Ortaya Çıkan Yeni Dinî Hareketlere Genel Bir Bakış”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/17 (Ağustos 2017), 183.

⁷ Başka bir çalışmada Evanjelik ya da fundamentalist yaklaşımların “yeni çağ hareketleri” olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Bk. Merve Bahadır – İhsan Çapcıoğlu, “Yeni Dinî Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/2 (Nisan 2021), 374.

⁸ Misyonerlik, gayr-ı Hıristiyan ülke veya toplumlarda örgütlü bir şekilde Hıristiyan öğretisini yaymaya çalışan bir hareket/oluşum/yapıdır (Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2011), 516).

gerçekleştirmiştir.⁹ 18. yüzyılda Amerika’da ortaya çıkan ve “büyük uyanış” (great awakening)¹⁰ olarak isimlendirilen dinî uyanış veya dinî canlanma girişimi, Evanjelizmin günümüzdeki teo-sosyolojik/politik yapısının ve ideolojik arka planının şekillenmesinde işlevsel bir boyut taşımaktadır. Evanjelizm, Hıristiyanlığın Protestan mezhebi başta olmak üzere farklı inanç biçimlerini, çeşitli kilise ve örgütlenmeleri/organizasyonları içinde barındıran şemsiye bir kavram olarak görülebileceği gibi “yeni bir dinî hareket açılımı/yaklaşımı” olarak dine ve kiliseye farklı açılardan bakan, küresel anlamda geniş, girift, teo-sosyolojik, stratejik/politik bir yön barındırdığı da söylenebilir. 70’li yıllardan günümüze kadarki süreç içerisinde Evanjelik politik-dini hareketin teolojisi, sosyolojisi, misyonu/vizyonu, işlevi, etkisi ve küresel yayılımı gün geçtikçe daha fazla dikkat çekmektedir. Bu nedenle Evanjelizm, sosyal bilimcilerin önemli araştırma ve inceleme alanlarından biri haline gelmiştir. Bu kapsamda din sosyolojisi açısından incelemeyi esas alan bu çalışma, Evanjelik dini hareketin teo-sosyolojik paradigması üzerine odaklanmakta ve alana katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Evanjelizm ve Kısa Tarihi

İncil öğretilerine bağlılığın bir ifadesi veya İsa-Mesih’i taklit etmenin bir işareti olarak “İncil’e ait” manasına gelen “Evanjelik” tabiri köken olarak Eski Yunan dilinde (Grekçe) *euangelion* (iyi haber, müjde, asıl gerçek) sözcüğünden türetilmiştir.¹¹ Bu tabir, “kutsal kitaba yönelmek”¹² ve “İncil’in mesajını koşulsuz bir şekilde yaymak için gerekli çabanın ortaya koyulması veya İncil’in müjdeli mesajının habersiz olanlara ulaştırarak onların hayatlarının şekillendirilmesi/dönüştürülmesi”¹³ anlamına gelmektedir. “Evanjelik” kavramı, daha çok reformasyona bağlı olarak “reformcuları ve destekçilerini belirtmek için”¹⁴ kullanılmıştır. Bu kapsamda ilk etapta Luther ve destekçileri için kullanılan kavram, daha sonra 17. yüzyılda İngiliz püritenlerini ve 18. yüzyıldan itibaren de Amerika’da baş gösteren “büyük uyanış” adındaki dinsel uyanışı benimseyen tüm Hıristiyanlar için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵

Batı literatüründe Evanjelizmin tanımı üzerinde bir ittifak olmadığı anlaşılmaktadır. Batı menşeli farklı veya benzer/yakın tanımlama girişimlerine bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Bu kapsamda Evanjelizm kavramına dair Hıristiyan dünyasında 300’den fazla tanımlama girişimi ve 700 farklı eş ve yakın anlam kullanımı bulunmaktadır.¹⁶ Hıristiyan

⁹ George Edward White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, çev. Cem Tarık Yüksel (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 15.

¹⁰ Evanjelik hareketin dinî uyanış veya canlanmaya bağlı olarak ortaya koyduğu tarihi gelişimsel serüveni için bk. George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991); Mark A. Noll, *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys* (Downers Grove/Illinois: InterVarsity Press, 2004).

¹¹ Ali İsmail Güngör, *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket* (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005), 8-9; Mahmut Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik)*, ed. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2005), 49.

¹² Ramazan Kağan Kurt, *Evanjelizm-Dünya İmparatorluğu ve Türkiye* (İstanbul: Birharf Yayınları, 2. Basım, 2006), 32.

¹³ Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, 49.

¹⁴ Millard J. Erickson, “Evangelism”, *The Blackwell Encyclopedia of Modern Christian Thought*, ed. Alister E. McGrath (Oxford: Blackwell Publishing, 1993), 183.

¹⁵ Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, 50.

¹⁶ Şener Faruk Bedir, “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (Güz 2013), 75.

teolog Lewis'e göre Evanjelizm, İsa-Mesih ile ilgili öğretisi ve bilgileri inanmayan kişilere bildirme ve bu kişileri Tanrı ile barıştırmak suretiyle kiliseye dahil etme çabasıdır.¹⁷ Reid'e göre ise, bireyi kurtaracak müjdeli habere ulaşan kimselerin bunu haberi olmayanlara ulaştırma işidir.¹⁸

Evanjelizm 19. yüzyılda Kuzey Amerika'nın yaygın dinî hareketi olarak ön plana çıkmıştır.¹⁹ Bu çerçevede dinî hareket, genelde Yeni Ahit'le (İncil) birlikte Eski Ahit'i (Tevrat ve Zebur) kutsal kabul eden, özelde ise Hıristiyanlığın ana kutsal metni Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın yazdığı 4 İncil'i benimseyen²⁰ teolojik bir öğretilerdir. Bu teolojik öğretilere bağlı olarak Evanjelizm, 16. yüzyılda Protestanlık mezhebi içinde doğmuş (yeni) dinî hareketlerden biridir. Bu bakımdan bu dinî öğretisi ve hareketin ortaya çıkmasında Protestan reformunun büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Hıristiyanlığın üç önemli mezhebinden biri olan Protestanlık ise, Katolik ve Ortodoks mezheplerine ve aynı zamanda kilisenin otoriter yapısına bir tepki olarak dinde bir reform hareketi çerçevesinde bir Alman papazı olan Martin Luther (1483-1546)'in öncülüğünde 16. yüzyılda Katolik kilisesinden ayrılarak ortaya çıkmış bir harekettir. Luther'in öncülüğünde başlayan bu hareket, sonrasında Huldrych Zwingli (1484-1531), John Calvin (1509-1564), John Knox (1514-1572), Teresa of Avilà (1515-1582), Theodore Beza (1519-1605), Roberto Bellarmine (1542-1621), Johann Gerhard (1582-1637) ve Jonathan Edwards (1703-1758) öncülüğünde Avrupa'ya yayılmıştır. 1517'de başlayan tepkisel karakterli bu reform hareketi, hususiyetle Katolik Kilise'yi hedef alması bakımından Kilise'nin günahları affetmeyi istismar ederek ekonomik bir güç haline gelmesine ve kendisini İncil'in tek yetkilisi olarak görmesine ve ibadet dilinin salt Latince olmasına karşı çıkararak bunun sürdürülebilir olmadığını savunmuştur. Bu nedenle Katolik kilisesini ıslah amacıyla dinde reformun zorunlu olduğuna inanan kimselerin desteklediği bu harekete göre kilise, kontrol edilemeyen ve denetlen(e)meyen büyük yetkileri dolayısıyla dinî, toplumsal, siyasi ve ekonomik bir güç merkezi haline dönüşmeye başlamıştır.

Protestanlık, dinin farklı yorumları dolayısıyla süreç içinde gruplara ayrılmış bir harekettir. Anglikanizm, Lutheranizm, Pentekostalizm ve Metodizm bazı önemli Protestan kollarıdır. Süreç içerisinde liberal veya modernist Protestanlar dışında kalan kesimleri ifade eden yeni bir oluşum olarak Evajelizm, farklı teoloji ve politikaları bünyesinde barındıran bir dinî hareket olarak dikkat çekmektedir. 17. yüzyılda ortaya çıkan bazı Protestan kiliseler, tarihi Hıristiyan öğretilere bir bağlılık ifadesi olarak "Evanjellik" adını kullanmışlardır.²¹ 1730-1740'lı yıllarda İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey Amerika kolonilerinde gerçekleşen

¹⁷ Lewis A. Drummond, *The Word of the Cross: A Contemporary Theology of Evangelism* (Nashville: Broadman Press, 1992), 9.

¹⁸ Alvin L. Reid, *Introduction to Evangelism* (Nashville: Breadman & Holman Publishers, 1998), 12-13.

¹⁹ Şinasi Gündüz, "Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm", *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006), 53.

²⁰ Bu dört İncil'in her birine "Evanjel" denilmektedir (Yusuf Sarı, *11 Eylül Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Güvenlik Algısının Ortadoğu'ya Yansımaları* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 65).

²¹ Filiz Çoban Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2017), 2023.

“büyük uyanış” hareketiyle birlikte Evanjelik ismi daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmış, 18., 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleşen “ikinci ve üçüncü uyanış” hareketiyle ve yoğun misyonerlik faaliyetleriyle Amerika’nın geneli başta olmak üzere “Afrika”,²² Asya ve diğer coğrafyalara yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır.²³ Evanjelik dinî hareketin Amerika’da etkili olmasında İngilizlerin yönlendirmesinin önemli rolü olduğu söylenebilir.²⁴ İskoçya’da Edinburgh Üniversitesi New College’de 1867’de Alexander Duff tarafından “Evanjelik Teoloji Kürsüsü” adıyla Hıristiyanlık tarihinin ilk misyon kürsüsü kurulmuştur.²⁵ Bunun yanında Evanjelik misyoner hareket, büyük hedeflerle birlikte zamanla dinî söylemleri aşarak etki alanını genişletip gücünü arttırmış, bunun bir sonucu olarak 1943’de Ulusal Evanjelikler Birliği’ni kurmuştur.²⁶

Oldukça karmaşık ve girift bir yapı barındıran²⁷ Evanjelik hareketin veya düşüncenin ortaya çıkışında ve özellikle modern dönemdeki gelişiminde bazı kişiliklerin öne çıktığı görülmektedir. 20. yüzyılda Evanjelik hareketinin gelişim, yayılım ve aktarımında önemli görülmesi gereken oldukça etkili Güney Amerikalı şahsiyetler şunlardır: Baptist Papazı Jerry Laymon Falwell (1933-2007), Baptist Papaz Pat Robertson (1930-), vaiz-kanaat önderi ve bazı ABD başkanlarının dini danışmanı olan Billy Graham (1918-2018) ve vaiz Granville Oral Roberts (1918-2009), Jimmy Lee Swaggart (1935--), vaiz John Charles Hagee (1940--), Baptist Papazı Robert James Jeffress (1955--).

2. Evanjelik Dinî Hareketin Teo-Sosyolojisi

Evanjelik teoloji geleneksel Hıristiyan teolojik düşüncesinden farklılaşan nitelikleriyle yeni bir dinî (teolojik) öğreti ve sosyo-politik bir hareket görünümüyle dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Hıristiyanlığın kökenine vurgu yaparak Protestan mezhebine karşı tepkisel bir mahiyet taşımaktadır. Bu anlamda Hıristiyan anlayışı çerçevesinde diğer dinî gruplardan/hareketlerden farklı olarak kendine özgü birtakım teo-sosyolojik yapı barındırmaktadır. Süreç içerisinde liberal veya modernist Protestanlar dışında kalan kesimleri ifade eden yeni bir oluşum olarak Evajelizm, farklı teoloji, sosyoloji ve politikaları bünyesinde barındıran yeni bir dinî hareket olarak Protestanlığın modernist veya liberal teolojisiyle bir mücadele hareketi olarak görülebilir. Bu dinî hareketin ortaya çıkmasının temelinde dinî yorum farklılığı yatmaktadır. Ancak her ne kadar hareketin ortaya çıkmasında temelde din faktörü belirleyici olmuşsa da yani Hıristiyanlığın aslına döndürülmesi veya Hıristiyanların yeniden doğuşunu savunan bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu bir dinî hareket görünümünde olsa da bu hareket süreç içerisinde küresel anlamda farklı stratejik,

²² 1900’lü yılların başında Afrika kıtasındaki Hıristiyan nüfus 10 milyonu bulmazken günümüzde 367 milyonu aşarak dünya çapındaki Hıristiyan nüfusun 5’te 1’ine tekabül etmektedir. Bk. Timothy C. Tennent, *Theology in the Context of World Christianity* (Michigan: Zondervan Academic, 2007), 8.

²³ Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri”, 2023.

²⁴ Clifford A. Kiracofe, *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy* (New York: I.B. Tauris, 2009), 8.

²⁵ Olav Guttorm Myklebust, *The Study of Missions in Theological Education* (Oslo: Egede Institutet, 1955-1957), 1/187.

²⁶ Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri”, 2024.

²⁷ Amerika özelinde günümüzde girift ve geniş bir yapısı bulunan Evanjelikler; Metodistler, Presbiteryenler, Luteryenler, Baptistler, Anabaptistler, Pentekostallar, Presbiteryenler, Bağımsızlar, Karizmatikler, Kongregasyonalistler, Restorasyonistler gibi grupları içeren bir harektir. Bk. Bedir, “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık”, 79-80.

politik, teo-sosyolojik, ekonomik vb. birçok misyona sahip olagelmıştır. Bu yönüyle Evanjelik hareket farklı boyuttaki teo-sosyoloji, strateji, hedef ve ideolojik yapısıyla dünya siyasetini ve sistemini kontrol etme ve dizayn etme gibi küresel bir hedefe evrilmiş gözükmektedir. Bu farklı teo-sosyolojik ve politik anlayış, eski ve yeni Ahit yorumlarından oluşan Kitâb-ı Mukaddes'in teolojik temelleri üzerine oturmakta ve Hıristiyan mistisizmi ile Yahudi kabalizmini birleştiren mesiyaniğin düşünce ideolojisine dayanmaktadır.

Evanjelik hareketin teo-sosyolojisini anlamak ve anlamlandırmak için onun küresel politikasının ve dolayısıyla dünyayı dizayn etme çabasını dayandırdığı teo-sosyolojik temeli ve bunun Yahudi kabalizmiyle olan ilişkisine dikkatle bakmak gerekmektedir. Nitekim Evanjelik hareketin ve büyük ölçüde onun etkisiyle şekillenen Amerikan değer ve ulusal özelliklerinin arka plan ideolojisinde işlevsel olarak rol oynayan Kitâb-ı Mukaddes teolojisini ve onun ortaya çıkardığı teo-sosyolojiyi yeterince anlamadan günümüz küresel dünya düzenini analiz etmek güçleşebilir. Nitekim Evanjelik hareketin teo-sosyolojik paradigması, onun küresel misyonunun, vizyonunun ve meşruiyetinin zeminini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Evanjelik teo-sosyolojik öğretinin küresel yayılımı ve egemenliği, kutsal planın ortak stratejisinin, politikasının ve hedefinin bir gereği kılındığı görülmektedir. Böylece hareketin, küresel ölçekte emperyalist temelli politikalarda, misyonerlik faaliyetlerinde ve özellikle toplumsal ve siyasi kargaşanın hâkim olduğu bölgelerde demokrasi, liberalizm, özgürlük, insan hakları, adalet ve barış gibi önemli söylemler vasıtasıyla meşruiyet elde etme ve teo-sosyolojik alanını genişletme çabası gözlemlenebilmektedir. Bu perspektif özellikle gelişmemiş veya az gelişmiş toplumların toplumsal veya küresel dizaynında etkili ve önemli bir rol oynamaktadır.

Evanjelizmin genel anlamda küresel düzeyde ortaya koyduğu misyona bakıldığında modern dünya sistemine karşı geliştirilen eklemeleriyle birlikte geniş, karmaşık, girift ve etkili bir teo-sosyolojik yapı barındırdığı söylenebilir. Hareketin bu yapısının arka planında oldukça etkili olduğu Amerika ve küresel stratejik destekçilerin Orta Doğu başta olmak üzere dünya genelinde birçok Müslüman coğrafyada etkili olma çabası (güç devşirme ve meşruiyet kazanma) dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Evanjelizm ile Batı politikasının büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Denilebilir ki Batılı güçlerin örtüşen Orta Doğu stratejileri, bir yandan Evanjelik hareketin teo-sosyolojik paradigmasının güçlenmesine, diğer taraftan anti-İslamizm politikalarının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu anlamda Evanjelizm-Batı stratejik birlikteliği, dinî anlamda kutuplaştırıcı ve çatıştırıcı bir boyutta etkili olabilmektedir. Böylece bu perspektif, küresel boyutta dinî (İslâm-Hıristiyanlık-Yahudilik) karşıtlığının hegemonik alanının genişlemesinde işlevsel olabilmektedir. Bu çerçevede Evanjelik anlayışın, Batı'nın küresel siyasetinde gittikçe daha görünür hale gelen "anti-İslâmizm", "İslamofobia" ve "semitizm" perspektifine paralel bir strateji ortaya koyduğu ve buna dönük bir teo-sosyoloji içerdiği görülebilmektedir. Özellikle Evanjelik-Yahudi birlikteliğinin en güçlü şekilde görüldüğü Filistin bölgesinde ortaya koyulan teo-sosyolojik politikalarda söz konusu paralel strateji daha net ortaya çıkmaktadır. Filistin ve Afrika başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde Müslümanlara karşı uygulanan politikalarda Batı politikaları ile Evanjelizm ve Siyonizmin söylem, politika ve stratejilerinin örtüştüğü söylenebilir. Bu

yönüyle Evanjelizmin teo-sosyolojik arka plan perspektifinde beliren bir unsur olarak Yahudi yandaşlığı (semitizm) ve İslâm karşıtlığı (anti-İslâmizm) birlikte yürümektedir.

Evanjelic teo-sosyolojinin ortaya çıkışının dayandığı temel göstergeler veya eğilimler oldukça önem taşımaktadır. Nitekim bu eğilimler Evanjelic canlanmanın temel dinamiklerini inşa etmektedir. 18. yüzyılda püritenliğin düşme eğilimine girmesi ve dinsel bağlılığın azalma endişesi birçok insanı Evanjelic canlanmayı desteklemeye itmiştir.²⁸ Evanjelic canlanmanın, önceki dönemin Protestan anlayışından farklı olarak insanlara müjde paylaşmak suretiyle kilise kontrolü dışında değişim ve dönüşüme dönük bir güven ve heyecan aşıladığı²⁹ söylenebilir. Ana Protestanların aksine Evanjelicler, özellikle uygulamalı ibadetlerde daha esnek ve deneysel olma eğilimi taşımaktadır.³⁰ Evanjelic canlanmayı teşvik eden vaizler de gelenek ve ritüelden çok kişisel kurtuluşa ve dindarlığa vurgu yapan söylemler geliştirerek dinleyicilere İsa-Mesih tarafından kurtuluşa gereksinim duyulduğunu salık veren derin bireysel dini duygular aşılayan vaazlarla geniş kitlelere ulaşmaya çalışmışlardır.³¹

İncil'e ve Kitâb-ı Mukaddes'e³² olan inanç ve bağlılığı, ulusal ve küresel düzeyde yoğun bir şekilde misyonerlik faaliyetlerine girişmesi, Yahudi Kabalizmiyle örtüşen teolojik bir öğretiyi benimsemesi, "Amerikan Püritenliği"³³nin öngördüğü öğretiler temelli bir inancı öncelikle politikalar üretme çabası Evanjelic dinî hareketin teo-sosyolojik paradigma farklılıklarından bazılarıdır. Ayrıca dinî hareket kendisini en üstün ve eşsiz millet olarak görmesi nedeniyle (teolojik inancı gereği) dünya toplumlarını kendi (dinî ve ahlâkî) öğretilerine uygun olarak dizayn etme ve bu çerçevede dünya siyasetine yön verme hedefini ilke olarak kabul etmesi gibi ayırt edici teolojik özellikleriyle birçok açıdan geleneksel/klasik Hıristiyan dinî inanıştan farklılaşmakta ve geleneksel Protestanlıktan farklı olarak yeni bir dinî hareket olarak öne çıkmaktadır. "Yeniden doğuş" (new birth) teolojisini benimseyen hareket, İsa'nın çarmıha gerilmesini insanlığın tek kurtuluşu ve Evanjelic öğretiyi tebliğ etmenin Tanrı'ya hizmet açısından dinin koşulsuz ve vazgeçilmez bir ögesi olduğuna inanmaktadır.³⁴ İdeolojisini oluşturan temel göstergeleri de bu teolojik alt yapı şekillendirmektedir.

Yeni bir dinî hareket olarak Evanjelic teolojinin üzerine oturduğu yedi aşamayı içeren bir inanç sistemi bulunmaktadır. Bunlar; Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi, Büyük İsrail'in

²⁸ Noll, *The Rise of Evangelicalism*, 46-47.

²⁹ David William Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A history from the 1730s to the 1980s* (London: Routledge, 1989), 74.

³⁰ Roger E. Olson, *The Westminster Handbook to Evangelical Theology* (Louisville/Kentucky: Westminster John Knox Press, 2004), 282-283.

³¹ Jennifer Snead, "Print, Predestination, and the Public Sphere: Transatlantik Evangelical Periodicals, 1740-1745", *Early American Literature* 45/1 (January 2010), 93-118; Harry S. Stout, *The Divine Dramatist: George Whitefield and the Rise of Modern Evangelicalism* (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991).

³² Evanjelicler, Kitâb-ı Mukaddes'in dünya barışı ve adaletini korumak için sekiz ahlâkî esasa kaynaklık ettiğini düşünmektedir. Söz konusu esaslar için bk. Mark R. Amstutz, *Evangelicals and American Foreign Policy* (New York: Oxford University Press, 2014), 21-31.

³³ "Amerikan Püritenliği" için bk. Ali İsrâ Güngör, "Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri", *Dinî Araştırmalar* 7/21 (Haziran 2005), 14-18.

³⁴ Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri", 2022.

kurulması, Misyoner bir faaliyet olarak dünyanın dört bir tarafına İncil'in "müjde" olarak vaaz edilmesi, Yedi yıl sürecek olan kaos döneminin ortaya çıkması, İsa-Masih'in ikinci kez dünyaya gelişi ve yeniden doğuşun gerçekleşmesi, Armagedon Savaşı'nın vuku bulması, Kıyametin kopmasıyla birlikte sadece İncil'e ve İsa-Masih'e iman edenlerin cennete yükseltilmesidir.

Esasen hareketin sekülerizm ve modernizm krizine karşı dinî fundamentalist (köktendinci) bir karaktere/yöne sahip olduğu söylenebilir. Bu anlamda akılcılık, dinî liberalizm, evrim teorisi ve Kitâb-ı Mukaddes'e dönük eleştirilere karşı çıkmakta ve eşcinsellik, pornografi ve kürtaj konularında (üstün) Amerikan değerlerini koruma yaklaşımıyla hareket etmektedir.³⁵ Ayrıca kök hücre araştırmaları, ötenazi, cinsellik ve serbest piyasa ekonomisi gibi meselelerde ahlâkî muhafazakarlığı desteklemektedir.³⁶ Bununla birlikte eşcinsel evlilik, cinsel serbestlik, İslâm karşıtlığı, laiklik, evrim, "İsrail yandaşlığı"³⁷ ve devlet okullarında Hıristiyanlar için din özgürlüğü düşüncesini benimsemektedir.³⁸ Kilise ve papanın resmî, merkezî, tekelci ve mutlakiyetçi otoritesine karşı olarak bireysel dindarlık savunusuyla öne çıkmakta ve bağımsız olduğu için de gayr-ı resmi yapılarla, girişimlerle ve kurumlarla dinamik bir gelişim sağlamaktadır.³⁹ Bu nedenle farklı dinî, siyasi, sosyal, kültürel ve küresel yapılarla (kurum, kuruluş veya kişilerle) daha kolay ve hızlı iletişim/etkileşim imkânı bulabilmektedir. Bunun yanında kullanımı oldukça yeni olan inançsal dışlayıcı (faith particularist), kültürel çoğulcu (culturally pluralist) ve eklesiolojik kapsayıcı (ecclesiologically inclusivist or restrictivist) şeklindeki üç fenomen paradigma, diğer dinlere karşı tutumunu biçimlendiren perspektiflerdir.⁴⁰

David Bebbington'a göre Evanjelik hareketi oluşturan dinî grupların; conversionism (manevi anlamda dönüşüm veya yeniden doğuş), *activism* (ibadet etme, inancını söz ve davranışlarıyla göstererek başkalarını etkileme ve manen değiştirme çabası), *biblicism* (İncil'i her türlü dinî otoritenin üzerinde görmek) ve *crucicentrism* (haç veya kefarete doktrini üzerine vurgu) şeklinde ortak teolojik özellikleri bulunmaktadır.⁴¹ Din adına kilise yerine İncil'i tek otorite kabul etmek ve Tanrı'ya hizmet etmenin ve kulluğun en önemli vazifesi olarak Evanjelik inancını yayma çabası bu teolojinin ayırt edici özellikleri arasındadır.⁴² Evanjelik anlayış, ahlâk ve temel öğretiler gibi, Hıristiyan ve Yahudi teolojisinin benzeyen

³⁵ Albayrak, "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi", 147.

³⁶ Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri", 2024.

³⁷ Evanjeliclerin İsrail lobisiyle kurduğu ittifak için bk. Mehmet Akben, *Hz. İsa'nın Nüzulü Meselesi: Dini ve Politik Yaklaşımlar* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 97; 20. yüzyılda ABD'de "Yeniden Yapılanmacı Yahudilik" dini hareketinin ortaya çıkışı söz konusu yandaşlığı ortaya koyan önemli emareler taşımaktadır (daha geniş bilgi için bk. İbrahim Ethem Aydın – İskender Oymak, "Yeniden Yapılanmacı Yahudilik Hareketinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Hedefleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (Haziran 2021), 123- 165.

³⁸ Hakan Yılmaz, "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme", *Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 55.

³⁹ Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri", 2022.

⁴⁰ Charles Van Engen, "The Uniqueness of Christ in Mission Theology", *Christianity and the Religions: A Biblical Theology of World Religions*, ed. Edward Rommen – Harold Netland (Pasadena, California: William Carey Library, 1995), 201.

⁴¹ Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain*, 2.

⁴² Alister E. McGrath, *Christianity: An Introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 1997).

yönlerini bünyesinde harmanlayan bir teolojik sistem ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Müslümanlara karşı Hıristiyanları ve Yahudileri Tevrat'ın teolojisinde birleştirmeye dönük bir çabayı da temsil etmektedir.⁴³ Evanjelik mistisizmi ile Yahudi kabalizminin mesiyaniğin düşüncesi, Eski ve Yeni Ahit'in birleşiminden oluşan Kitâb-ı Mukaddes teolojisi üzerine oturmakta ve her iki teoloji de ideolojik olarak büyük ölçüde dinî, politik, küresel ve ekonomik hedef ve dayanaklar açısından örtüşen bir yapı barındırmaktadır.⁴⁴ Dolayısıyla teolojisinde Yahudilere merkezi bir yer açan ve İsrail'e sınırsız ve koşulsuz desteği⁴⁵ kutsal bir misyon olarak gören bu hareket,⁴⁶ Hıristiyan dinî gruplardan farklı olarak kendini yeni bir dinî hareket olarak konumlandırmaktadır.

Son dönemde en güçlü fundamentalist örneklerden birini teşkil eden bu dinî hareketin teolojik temelinde “onbinyılcı dönemlendirme” (*premillennial dispensationalism*)⁴⁷ öğretisi yer almaktadır. Bu öğretiye göre Tanrı'nın belirlediği bir plana göre işleyen tarih, yedi dönemden oluşmakta ve İsa-Mesih yaratılışıyla başlayıp dönüşüyle oluşturacağı bin yıllık milenyum krallığıyla taçlanacaktır. Ancak bu dönemlerin her biri insanlık açısından başarısızlıkla neticelenmesi dolayısıyla Tanrı'nın hesabı görmesiyle yeni bir dönem (dispensasyon) başlayacak, Yahudiler, kurtarıcı bir misyonla bu yeni dönemin en dikkat çekici figürü olarak bu çerçevede içerisinde yer alacaktır.⁴⁸ Bu teolojik öğretinin destekleyici farklı bir yönü de bulunmaktadır. Buna göre kıyametin kopuşuna işaret ettiği inanan Armagedon⁴⁹ Savaşı öncesinde ruhsal olarak yeniden doğan Evanjelik Hıristiyanlar göğe yükseltilecek (rapture) ödüllendirilecektir.⁵⁰ Bu inancı benimseyenler gökyüzünde İsa-Mesih ile birlikte olabilecek, ancak inanmayanlar ise göğe yükseltilmeyerek Deccal'ın hüküm süreceği yedi yıllık bir kriz sürecinin içerisinde yaşayacaktır.⁵¹ Daha sonra göğe yükselenlerle birlikte İsa'nın yeryüzüne dönüşü gerçekleşecek ve İsa, Kudüs yakınlarında Armagedon'da Deccal'i mağlup ederek merkezi Kudüs olan ve bin yıl sürecek olan milenyum krallığını kurarak (yayılmacı/misyoner bir misyonla) tüm dünyayı hakimiyeti altına alacaktır.⁵² Bu inanca göre Armagedon Savaşı'yla vaat edilmiş toprakların yeniden Yahudilerin eline geçmesi müjdelenmektedir.⁵³ Bu kapsamda İsrail, vaat edilmiş topraktır ve gelecekte

⁴³ Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, 16.

⁴⁴ Evanjelik ve Yahudi birlikteliği veya ittifakı için bk., Grace Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar – Hüsnü Özmen (Ankara: KİM Yayınları, 2. Basım, 2003); Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”.

⁴⁵ Amerika sadece 1949-1995 yılları arasında İsrail'e 62,5 milyar dolar dış yardım sağlamıştır (Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, 118).

⁴⁶ Albayrak, “ABD'de Hıristiyan Siyonizmi”, 145.

⁴⁷ Evanjelizmin dünya tarihini kutsal iradeye göre çeşitli bölümlere ayırması inancı ile ilgili bk. Büşra Elmas, *Evanjelik Hıristiyanlarda Kıyamet İnancı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 4-18.

⁴⁸ Albayrak, “ABD'de Hıristiyan Siyonizmi”, 158.

⁴⁹ “Armagedon” kavramı, İbranice dağ anlamına gelen “har” kelimesi ile Tel Aviv'den yaklaşık 55 mil kuzeyde, Akdeniz'den 15 mil içeride bulunan Antik dönemde son derece stratejik bir konumda bulunan “Megiddo” (Kenani şehrinin bulunduğu yer) isminin birleşiminden (Har-megiddo) gelmektedir (Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, 28).

⁵⁰ Kurt, *Evanjelizm-Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*, 55.

⁵¹ Stephen Spector, *Evangelicals and Israel* (New York: Oxford University Press, 2009), 14.

⁵² Spector, *Evangelicals and Israel*, 14.

⁵³ Ramazan Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, *Sosyoloji Konferansları* /41 (Ağustos 2011), 16.

Yahudilerin tümü İsrail'e gelip Evanjelik olacaklardır.⁵⁴ Bu süreçte dünya “türbülasyon” olarak ifade edilen, toplumsal kaosun ve doğal felaketlerin artacağı bir döneme girecek; Evanjelik ve kabalist teolojiye göre bu noktada kurtarıcı Mesih'in gelişini hızlandırmak için “iyi kullar” Tanrı'ya yardımcı olacak yaklaşımlar geliştirmelidir.⁵⁵ Bu teolojik perspektif, bir yandan Hıristiyan “filosemitizm”⁵⁶ geleneğini temsil ederken,⁵⁷ diğer yandan da Evanjelik hareketi Yahudiliğin üstünde konumlandırmaktadır. Bununla birlikte Evanjelikler İzmir Selçuk'ta bulunduğu iddia edilen Meryem Ana Evinin ve sırrının izini sürme gayretinde oldukları bilinmektedir. Nitekim İncil yazarlarından biri olan Aziz Yuhanna'nın Evanjeliklerin de esas aldığı kıyamet öğretisinin önemli noktalarından biri Meryem Ana fenomenine dayanmaktadır. Çünkü Armagedon Savaşı ile vaat edilmiş toprakları müjdeleyen Yuhanna'nın bazilikasının Meryem Ana Evi'nin olduğu İzmir Selçuk'ta olduğu iddia edilmektedir.⁵⁸ Yahudi kabalizminin yorumlarında da Meryem Ana en son fethedilecek ülke olan Edom'dur (ki bu da bazı görüşlere göre Anadolu'nun ilk çağdaki adlarından biridir).⁵⁹

Evanjelik dinî hareketin teo-sosyolojisinin Puritanizm ve Pietizm hareketlerinden de beslendiği görülmektedir.⁶⁰ Ancak püriten (tutucu) inanç Evanjelik yapılanmada ve dolayısıyla Amerika'da dinî bir muhtevadan veya teolojik bir temelden sivil ve politik bir doktrine dönüşmüş gözükmektedir. Evanjelik püriten inanç çerçevesinde ahit, işlenen günaha vurgu ve seçilmiş halk olgusu, Evanjelik hareketin bazı önemli teolojik göstergeleridir.⁶¹ Bununla birlikte hareketin teo-sosyolojisinde İncil misyonerliği özellikle dikkat çekmektedir. Bu kapsamda hareket, bireysel veya örgütlü olarak gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetiyle farklı inançlara mensup kişi veya yapıları İncil'in içerdiği mesajları duyurmayı amaçlamaktadır.⁶² Bu bakımdan Evanjelizm, İncil'e karşı yapılan eleştirilere bir tepki olarak ortaya çıkarak misyonerlik faaliyetleriyle iç içe geçmiş bir ağ ile İncil'in ideolojik savunucu içeriklerini temel yapısında ve argümanlarında barındırmaktadır. Öyle ki “Evanjelik” ve “misyonerlik” sözcüklerini eş anlamlı kelimeler olarak değerlendiren Evanjelik misyoner düşünürler bulunmaktadır.⁶³ Bunun yanında Evanjelizasyon ve Evanjelizm kavramının, son yıllarda ekümenik Protestanlar ve dindar Evanjeliklerle birlikte Katolikler arasında da

⁵⁴ Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, 26; Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, 17.

⁵⁵ Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, 17-18.

⁵⁶ Filosemitizm: Yahudi olmayan kişilerin Yahudiliğe ve Yahudilere karşı duyduğu derin hayranlık, ilgi, takdir ve sevgidir.

⁵⁷ William Rubinstein - Hilary Rubinstein, *Philosemitism: Admiration and Support in the English-Speaking World for Jews, 1840–1939* (Houndmills: Macmillan, 1999); Donald Lewis, *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 13.

⁵⁸ Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, 16.

⁵⁹ Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelik-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, 16.

⁶⁰ Yılmaz, “Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”, 29.

⁶¹ Kenneth D. Wald – Allison Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States* (United Kingdom: Rowman & Littlefield Publishers, 6. Basım, 2011), 41.

⁶² Gökalep Saylam, *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm* (Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

⁶³ Süleyman Turan, “Alexander Duff ve Hıristiyan Tarihinin İlk Misyon Kürsüsü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010), 258.

“misyon” terimi yerine kullanıldığı bilinmektedir.⁶⁴ Ancak Katolik doktrinin tam tersine Evanjelizmin teolojik düşüncesi, kilisenin otoriter kurumsal yapısına ve birey ile Tanrı arasına girmesine karşı çıkmakta, buna karşın bireysel inanç ve dindarlığın öne çıkarılması gerektiği tezine dayanmakta ve bu yönüyle herhangi bir dinî ve kurumsal otoriter yapıya bağlılığı reddederek gayr-ı resmî kurum, yapı ve girişimlerce gelişim sağlamaya çalışan dinî bir hareket olarak kalmayı tercih etmiş gözükmektedir.⁶⁵ Bu perspektif, Amerikan vatandaşlığının diğer milletlerden farklı olarak seçilmiş bir ulus kimliği (seçilmiş insanlar metaforu) içerdiği inancını destekleyici ve güçlendirici bir boyut kazandırmıştır. Evanjelik öğretinin ulus kimliği inancı, dinin (kilise vb.) kurumsal görünümünden çok bireysel veya grup görünümüyle ön plana çıkmasında etkili olabilmektedir. Bu noktada Evanjelik dini hareketin oldukça etkili olduğu ülkelerinden biri olan Amerika’da dinin, kurumsal bazda etkisizleştiği sonucu çıkarılmamalıdır. Tam aksine büyük dinî uyanışlarla birlikte din, Amerika’da toplumsal alanlarda veya yapılarda daha fazla etkili olmaya başlamış gözükmektedir. Öyle ki bu süreç, Amerika’da sivil bir dinin imkânını dahi gündeme taşımıştır.⁶⁶ Evanjelik hareket bu teolojik görünümüyle salt belli doktrinleri olan bir dinî hareket olmanın ötesinde farklı sivil veya dinî grupları içinde barındıran mezhepler arası (girift ve karmaşık) bir yapı örneği teşkil etmektedir.⁶⁷ Diğer Protestan dinî yapılardan farklı olarak Amerikan alt grupları ve Hıristiyan sağ kesim içinde yayılmıştır.⁶⁸ Geniş ve karmaşık teo-sosyolojik yapısı dolayısıyla Amerika’nın iç ve dış siyasetinde Evanjelik dinî hareket ve grup lobilerinin etkisi oldukça büyüktür.⁶⁹

2.1. Yeniden Doğuş (New Birth) ve Armagedon Teolojisi

Evanjelizmin yeniden doğuş teolojisi, köken olarak Hıristiyanlığın asli günah mitosuna dayanmaktadır. Bu mitosa göre İsa-Masih, insanları Âdem ve Havva’nın işlediği asli günahtan kurtarmak (kefare) için kendisini çarmıha gererek kurban etmiş böylece tüm insanlığı kurtarmıştır. Asli günah nedeniyle manevi olarak tahrip olan insan, çarmıh olayıyla yeniden anlam kazanarak kurtuluşa ermiştir.⁷⁰ Evanjelik öğretisi, asli günah doktrini sebebiyle diğer inanç ve öğretilerin bireyleri kötülüklerden koruyamadığını iddia ederek toplumu gerçek anlamdaki imana ve dindarlığa davet etmektedir.⁷¹ Evanjelizmin “yeniden doğuş” (conversionism) teolojisi, kendisini Evanjelist kabul eden ve onun öğretilerini benimseyen her birey veya yapının manevi anlamda yeniden doğuş ve kurtuluş için manen dönüşmüş bir konum elde edeceği inancına dayanmaktadır. Bu inanca göre yeniden doğuşun gerçekleşebilmesi için Tanrı’nın yardımı, aklanma, takdis, tövbe ve mükemmelliğin

⁶⁴ Bedir, “Reformasyon’dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık”, 77.

⁶⁵ Saylam, *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm*, 64.

⁶⁶ Amerika’da yükselen bir trend olarak “sivil din” temellendirmesi için bk. Robert N. Bellah, *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial* (New York: Seabury Press, 1975).

⁶⁷ Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*, 5.

⁶⁸ Kyle Murray - Owen Worth, “Building Consent: Hegemony, ‘Conceptions of the World’ and the Role of Evangelicals in Global Politics”, *Political Studies* 61/4 (Kasım 2012), 738.

⁶⁹ Saylam, *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm*, 75.

⁷⁰ John Wesley, “The Lord Our Righteousness”, *John Wesley’s Sermons: An Anthology*, ed. Albert C. Outler - Richard P. Heitzenrater (Nashville: Abingdon Press, 1991), 322–391; Steve Harper, *The Way to Heaven: The Gospel According to John Wesley* (Michigan: Zondervan, Grand Rapids Press, 2003), 28.

⁷¹ Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri”, 2023.

yakalanarak günahattan kurtulmuş ve dürüstlüğe dönüşmüş olmak gerekmektedir.⁷² Bu çerçevede bireyin manevi ve ruhsal deneyimi ve dindarlığıyla ilişkili olarak Evanjelik kurtuluşun temeli yeniden doğuşa dayandırılmaktadır. Bu anlayışa göre kurtuluş yakın bir zamanda gerçekleşeceği için ve şu anda yaşayan insanlar insanlık tarihini yok etmekle emrolunmuşlardır.⁷³ Bunun için insanlık tarihini sona erdirecek bir amansız savaş çıkarmak kutsal bir Tanrı ödevidir.⁷⁴ Bu teolojiye göre kurtuluşun ve yeniden doğuşun olmazsa olmazı olan bu savaş, iyiler (Evanjelikler) ile kötüler (Evanjelik olmayanlar) arasında gerçekleşecek olan “Armagedon Savaşı”dır. Bunun gerçekleşmesi için de Orta Doğu’da toplumsal ve siyasi kaosu defacto olarak sürekli dinamik tutulması, bir taraftan Tanrı’nın kurtarıcı planının bir parçası ve diğer taraftan İsa-Masih’in ikinci gelişini hızlandıran/müjdeleyen ön hazırlıklar olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵ Bu teolojiye göre kutsal haç tekrardan ikame edilerek İslâm ile savaşmak gerekmektedir.⁷⁶ Nitekim İslâm topluları tümüyle radikal, İncil düşmanı ve gerçekleşmesi muhtemel Evanjelik kutsal planın en önemli tehdit unsurlarından biridir.⁷⁷ Günümüzde Evanjeliklerin İsrail’e verdikleri her türlü maddi ve manevi desteğin arka plan perspektifinde bu eskatolojik teolojinin önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Evanjelizmin Batı’nın küresel siyasetinde gittikçe daha görünür hale gelen “anti-İslâmizm”, “İslamofobia” ve “semitizm” perspektifine paralel bir strateji ortaya koyduğu görülmektedir. Evanjelik stratejinin temel dayanak noktalarından biri ve İslâm dünyasına karşı nihai bir mücadeleyi esas alan Armagedon Savaşı’dır. Bu nedenle Evanjelik öğreti vaizleri teolojik bir öğretiyi olarak İsa-Masih’in gelişini simgeleyen veya hızlandıran Armagedon Savaşı anlatısına büyük önem atfetmektedirler.⁷⁸ Öyle ki Evanjelik öncülerden olan Papaz Jerry Falwell ve Hal Lindsey’e göre Evanjelikler şu anda nükleer silahlara sahip yaklaşık bir düzine ülkeyle dünyayı yok edebilecek seviyededir.⁷⁹

Anketlere göre evanjelik inancı benimseyen Amerikalıların sayısı hızla artmaktadır. 1984’te yapılan bir ankette Amerikan halkının %39’u, 1998’de yapılan diğer bir ankette daha yüksek oranda Amerikalı, Times Dergisi’nin haberine göre ise Amerikalıların yarısından fazlası (%51) bu teolojiyi kabul etmektedir.⁸⁰ 1996’da Akron Üniversitesi tarafından yapılan din ve siyaset anketi Hıristiyan yetişkinlerin %31’inin bu teolojiye güçlü bir şekilde inandığını ortaya koymakta, bu ise 1996 yılı itibariyle 62 milyon Amerikalının söz konusu inanç sitemini kabul ettiğini göstermektedir.⁸¹

⁷² Bayram Polat, *Evanjelik Bir Hareket: Metodist Kilisesi* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 86.

⁷³ Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, 11-12.

⁷⁴ Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, 13.

⁷⁵ Mustafa Alıcı, “Üç Kudüs: Kudüs’e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (Mayıs 2018), 51.

⁷⁶ Alıcı, “Üç Kudüs”, 52.

⁷⁷ Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, çev. İbrahim Yılmaz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 85 – 256.

⁷⁸ Albayrak, “ABD’de Hıristiyan Siyonizmi”, 164.

⁷⁹ Akt., Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, 13.

⁸⁰ Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, 14.

⁸¹ Akt., Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, 32.

2.2. Ahit Teolojisi

Püriten inancın toplumsal örgütlenme ilkesi olan ahit teolojisine göre bireyler ayrıcalıklarını bir tarafa bırakarak kendilerini Tanrı'ya adayarak kutsandıktan sonra da Tanrı ile birey arasında bir ahit yapılmaktadır.⁸² Bu inanca göre tüm insani kuruluşlar için geçerli olan bu teolojik ahit ile kilisenin konumu yeniden yapılandırılmış; otoriter yapısından arındırılan kilise, seçilmiş kişilerin günahlarından arınması için Tanrı ile arasında aracı olmayı kabul eden sonsuz arınmışlık sözü alan bir mekân haline gelmiştir.⁸³ Esasen Ahit teolojisi, Amerikan yönetimlerine ve yöneticilerine hangi durum veya şartlar çerçevesinde itaatin gerektiğine karar vermede yardımcı bir unsur olmuştur.⁸⁴ Bu anlayış, Amerikan yönetim sistemini ve yöneticilerini meşrulaştıran bir işlev görmektedir.

2.3. Seçilmişlik Teolojisi

Evanjelik teolojinin en dikkat çekici özelliklerinden biri de seçilmişlik düşüncesidir. Disipliner ahlâkî ve muhafazakâr yaşam, müntesiplerin seçilmişlik anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Seçilmişlik fikri, Amerikalı ulusları misyoner terimlerle düşünmeye teşvik etmektedir.⁸⁵ Bu nedenle Evanjelik hareketin misyonerlik perspektifinin arka planında seçilmişlik inancının büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim dünyayı günahkâr insanlardan temizleyip günahsız bir yer kılmak, dünyaya demokrasi, özgürlük ve adaleti getirmek amacıyla dünya halklarına rehberlik etmek, müntesiplerince politik/küresel/dinî bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu inanç ve misyonla hareket eden Amerikalılar, dış politikada diğer tüm toplumları dizayn etmeyi kutsal bir görev kabul etmişlerdir. Bu öğretiyi benimseyen Amerikalıların dinî misyonları gereği siyasi müdahale çerçevesinde, ekonomik kurtarma paketlerini (ekonomik kefaletler) veya askeri baskı yoluyla kültürlerini ve değerlerini başka birçok ülkeye veya topluma aktarmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır. Böylece Amerikan kültür ve değerler manzumesiyle bezenmiş yeni bir dünya halklarının düzeninin inşa edilmesi hedeflenmektedir.⁸⁶

Esasen Evanjelik teolojinin seçilmişlik fikri inancı benimseyen Amerikalılar arasında kendilerinin dünyaya özel ve kutsal bir amaç için gönderildiği inancının yerleşmesine neden olmuş ve bu da bir tür ulus milliyetçiliği beraberinde getirmiştir.⁸⁷ “Amerikan istisnacılığı”⁸⁸ veya “özel misyonla seçilmiş bir ulus”⁸⁹ yaklaşımı ise, eski ABD başkanı Abraham Lincoln’un “Amerika, yeryüzünün son ve en iyi umudu”⁹⁰ şeklindeki ifadesinde anlamını bulmaktadır. Bu yaklaşıma göre Tanrı tarafından dünyanın kurtuluşu için özel ve ilahî bir görevle seçildiğini ve kötülüğe karşı iyinin gücünü temsil ettiğini düşünen Amerikalı

⁸² Wald – Brown, *Religion and Politics in the United States*, 41.

⁸³ Wald – Brown, *Religion and Politics in the United States*, 41-42.

⁸⁴ Hakan Yılmaz, “Puritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* /14 (Aralık 2017), 110.

⁸⁵ Wald – Brown, *Religion and Politics in the United States*, 41.

⁸⁶ Ning Kang, “Puritanism and Its Impact upon American Values”, *Review of European Studies* 1/2 (Aralık 2009), 150-151.

⁸⁷ Yılmaz, “Puritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı”, 110.

⁸⁸ Saylam, *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm*, 77.

⁸⁹ Mehmet Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği* (Ankara: Barış Kitap, 2016), 189.

⁹⁰ Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, 189.

müntesipler, yeryüzündeki tüm toplumların özgürlük bekçisi rolüne soyunmuştur.⁹¹ Bu kutsal görev iddiasını dayanak göstererek özellikle savaş ve çatışmanın hâkim olduğu dünyanın çeşitli bölgelerinde varlığını idame ettirme hakkına sahip olduğu şuuruyla meşru bir pozisyon sağlamayı düşünmektedir. Denilebilir ki seçilmişlik düşüncesi, Amerika'nın özellikle yayılcı dış politikasının meşruiyetinde oldukça işlevsel bir argümana dönüşmüş gözükmektedir.

Evanjelic teolojinin temel öğretileri arasında yer alan önemli ideolojik perspektiflerden biri de Amerikan halkının yanı sıra Yahudilerin de Tanrı tarafından seçilmiş olduğu inancıdır.⁹² Bu inancın gereği olarak Evanjelicler, genel olarak, yıkılan Yahudi kutsal mabedinin yeniden Kudüs'te inşa edileceğine ve Kudüs'ün Yahudilerin başkenti olduğuna inanmaktadır. Bu perspektifte Golan Tepeleri, Gazze, Bat-ı Şeria, Ürdün, Lübnan ve Mısır'ın bir kısmını da kapsayan bölgenin, İsrail'in Tanrı tarafından vaat edilmiş meşru bir hakkı olduğuna inanılmaktadır.⁹³ Bu noktada birtakım temel teolojik öğreti farklarına rağmen Evanjelic ve Yahudi Siyonistleri bir noktada aynı düşünceyi paylaşmakta, bu da Orta Doğu'ya yönelik stratejik, politik, sosyolojik, dinî ve küresel hedeflerin temel zeminini oluşturmak için işlevsel bir argümana/araca dönüşmektedir. Bu nedendir ki geçmişte Amerikan Siyonist Teşkilatı (ZOA) başkanıyken Alleck Resnick, Yahudi-Evanjelic/fundamentalist ittifakını açıkça desteklediğini belirtmekten çekinmemiştir.⁹⁴

2.4. Günahkârlık Teolojisi

Evanjelic hareketin teolojik inancına göre Hz. Âdem Tanrı'ya karşı işlediği ilk günahattan itibaren insanoğlu hep günah işlemeye meyilli olmuştur. Buna göre insanın doğası gereği günah işlemeye meyilli olması dolayısıyla iyilik ile kötülük arasında kötülüğü tercih edeceği inancı hakimdir. Bu nedenle Tanrı'nın seçtiği ve kurtuluşa ulaşanların dışındakiler bu dünyada günahkârlar zümresi olarak sonsuz bir azaba çarptırılacaklardır. Bu anlayışın gereği olarak dünyada insanların seçtiği yöneticiye karşı güven duygusu bunalımı baş göstermektedir. Nitekim Tanrı'nın değil, insanların seçtiği bir yönetici veya yönetim, yetkisini kötü yönde kullanabilme ihtimali sebebiyle seçimle gelen yönetimlerin yetkisi zorunlu olarak sınırlı olmalıdır.⁹⁵ Söz konusu anlayışta bireylerin günah işlemesine engel olmak için günahları engelleme düşüncesi bulunmaktadır. Buna göre toplumsal düzene zarar verebilecek şeylerin engellenmesi amacıyla bireylerin doğru bir eğitimle yetiştirilerek günahlardan uzak tutulması öncelikli hedeftir.⁹⁶ Bu çerçevede insanın günahkârlığı düşüncesi, kişinin günah işlemeye meyilli bir doğası bulunduğu önermesine dayanarak denetim araçlarının oluşturulması yoluyla istikrarlı bir devlet yapısının veya sistemin kurulmasını sağlama hususunda etkili bir rol üstlenmiştir.⁹⁷

⁹¹ Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, 190.

⁹² Carlo Aldrovandi, "Theo-politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism", *Religion Compass* 5/4 (Nisan 2011), 124.

⁹³ Aldrovandi, "Theo-politics in the Holy Land", 115.

⁹⁴ Akt., Hallsell, *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*, 105.

⁹⁵ Wald – Brown, *Religion and Politics in the United States*, 46-47.

⁹⁶ Robert Booth Fowler vd., *Religion and Politics in America: Faith, Culture, and Strategic Choices* (Boulder, Colorado: Westview Press, 5. Basım, 2014), 13.

⁹⁷ Yılmaz, "Puritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı", 110.

2.5. “Vaat Edilmiş Toprak” (Arz-ı Mev’ud) Teolojisi ve Evanjelizm-Yahudi Birlikteliği

Evanjelizmin teolojik öğretilerinden biri olan vaat edilmiş toprak inancı, Yahudi teolojisinin ve ideolojisinin en önemli temel dayanaklarından biridir. Bu teoloji, Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat’ta geçen ifadelerle dayanmaktadır.⁹⁸ Bu teolojiye göre bugünkü sınırlar çerçevesinde Filistin ve civarındaki topraklar, İsrailoğullarına Tanrı tarafından vaat/hibe edilmiş topraklardır. Evanjelik teoloji ise, Eski Ahit’te (Tevrat) Yahudilerle ilgili bahsedilen birtakım bilgilerin doğru olduğunu kabul etmektedir. Bu kapsamda Yahudilerin Tanrı’nın seçtiği bir millet olduğuna, Tanrı’nın Nil Nehri’nden Fırat Nehri’ne kadar olan toprakları⁹⁹ (Kenan diyarı veya Arz-ı Mev’ud) Yahudilere vaat ettiğine, Mesih’in gelişiyle Yahudiliğin/Yahudilerin dünyaya egemen olacağı gibi teolojik inançları Yahudi-Hıristiyan teolojisinin karışımından oluşan melez bir dinî hareket oluşturmaları hasebiyle Evanjeliklere “Siyonist Hıristiyanlar”,¹⁰⁰ “Militan Protestanlar”¹⁰¹ ve “Amerikan Talibani”¹⁰² da denilmektedir. Vaat edilmiş topraklar, Evanjelik ve Yahudi teolojilerinin ortak noktasını oluşturmaktadır. Bu teolojik ortak inanç, günümüzde Evanjelizm ile Yahudiliğin birçok açıdan birlikte hareket etmesini sağlamaktadır. Bu birliktelik özellikle küresel güçlerin Orta Doğu’ya (özellikle Kudüs’e) yönelik hedef, strateji ve politikalarında somutlaşmaktadır.

Evanjelik teolojide eskatolojik bir çerçevede resmedilen Kudüs, paha biçilmez değerli cevherlerle inşa edilen surlarla çevrili eşsiz, ilahî, göksel ve cennete dönüşecek bir şehirdir.¹⁰³ Bu nedenle Evanjelikler, Kudüs’e özel bir önem atfetmektedir. Nitekim Evanjelik teolojiye göre İsa-Mesih’in ölümünün ve yeniden dirilişinin gerçekleşeceği kutsal Kudüs; son yargılama yeri olarak göksel kimliğe sahiptir ve İsa-Mesih’in Tanrılığının, yüceliğinin ve azametinin bir işareti/sembolüdür.¹⁰⁴ Bu inanışta İsa Mesih, tarihin zirve noktasında yargılayıcı bir sıfatla ikinci defa yeryüzüne inerek göksel Kudüs’ü yeniden inşa ederek Tanrı’nın heybetini ortaya çıkaracak, bir yargıç kral olarak iyi ve kötülere belirleyip cennet ve cehennemin hatlarını çizecektir.¹⁰⁵ Genel anlamda Orta Doğu’da özel anlamda da Kudüs’te ortaya çıkan her türlü (siyasal/toplumsal karmaşa, çatışma, savaş vb.) kaotik durumlar, İsa-Mesih’in ikinci gelişinin bir ön hazırlığı ve açık bir işarettir.¹⁰⁶ Bu kaotik durumların en büyüğü ise, Armagedon Savaşı olacaktır. Ancak Armagedon Savaş’ından önce Orta Doğu’da kaçınılmaz bir şekilde kaotik bir durumun fiili olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Nitekim İsa-Mesih’in gelişi ancak bu şekilde mümkün olabilecektir. Kaos,

⁹⁸ Bk. Yar.15:18-21; 26:4; 28:13.

⁹⁹ Bu topraklar günümüzde; Ürdün, Kuveyt, Lübnan, İsrail, Mısır, Sudan, Irak, Suriye ve Türkiye’nin de bir kısmının (Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Adıyaman) içinde yer aldığı bölgeyi kapsamaktadır.

¹⁰⁰ Lawrence Davidson, “Christian Zionism as a Representation of American Manifest Destiny”, *Critical Middle Eastern Studies* 14/2 (Summer 2005); Lewis, *The Origins of Christian Zionism*.

¹⁰¹ David Feldman, “Evangelicals, Jews, and anti-Catholicism in Britain, c. 1840-1900”, *Jewish Historical Studies* 47/1 (Aralık 2015), 98.

¹⁰² Özcan Hıdır, “Avrupa’da “Aşırı Sağ”ın Dinî-İdeolojik ve Tarihi Temelleri-Kökenleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 14/53 (Nisan 2018), 41.

¹⁰³ Alıcı, “Üç Kudüs”, 47.

¹⁰⁴ Alıcı, “Üç Kudüs”, 50.

¹⁰⁵ Alıcı, “Üç Kudüs”, 50.

¹⁰⁶ Alıcı, “Üç Kudüs”, 51.

karmaşa ve çatışma odaklı bu eskatoloji, Evanjelik anlayışın İsrail'e koşulsuz her durumda verdiği/vereceği maddi ve manevi desteğin¹⁰⁷ temel teolojik meşruiyetini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Evanjelizm-Yahudi birlikteliğini sağlayan unsurların başında her ikisinin teolojik alt yapısında önemli ve derin etkisi bulunan kutsal İsrail bölgesi, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın doğduğu,yayıldığı, İsa-Masih'in doğduğu, öldüğü ve dirilişinin gerçekleşeceği, teolojilerine göre Tanrı'nın özel olarak bu bölgenin halkını koruması ve buradakilere rehberlik etmesi vb. birtakım teolojik kehanetlerin izafe edildiği ilahî, eşsiz ve ayrıcalıklı bir yerdir. Ancak Evanjelizm-Yahudi birlikteliğini mümkün kılan tek faktör elbette bölgenin her iki dinî yapı tarafından kutsal kabul edilmesi değildir. 1948'de Filistin yerleşkesi içerisinde kurulan İsrail'e İncil'den atıflarla özel bir yer ve önem verilmesi diğer bir faktördür. Esasen bu faktörün temel dayanağı da teolojiktir. Evanjelizm-Yahudi birlikteliğine önemli teolojik zemin ve imkânlar sunan Kitâb-ı Mukaddes'te insanlığın bağışlanması ve kurtuluşu meselesi anlatılırken Tanrı planını hayata geçirmede İsrail halkını seçtiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca İsa-Masih'in yeniden dünyaya gelişinde İsraililerin rolü kaçınılmaz bir şekilde devam etmektedir. Bu rolün bir gereği olarak İsraililer dünyanın sonunu getirecek Armagedon Savaşı'nda Evanjeliklerin yanında kötülere karşı koymada son derece önemli bir pozisyonda olacaktır. Bu savaşın dünya ölçeğinde farklı yerlerde yaşayan Yahudilerin kutsal topraklara dönmesi üzerine Filistin'de meydana geleceğine ve savaşın akabinde kötülüğün ortadan kalkmasıyla İsa-Masih'in dirileceğine inanılmaktadır. Bu bağlamda Evanjelik teoloji anlatısında tüm kurguların bağlandığı bir zemin olarak İsa-Masih'in gelişinin tek önkoşulu olarak İsrail'in ve İsrail halkının yaşamı, güvenliği, korunması ve refahı gelmektedir. Böylece İsrail'in vaat edilmiş toprakların sahibi olarak görülmesi, halihazırda bu topraklar üzerinde konuşlanması ve İsa-Masih'in gelişinde insanlığın kurtuluşunun kilidi olarak kabul edilmesi Evanjelik teolojinin önemli dayanakları arasındadır.

Günümüzde Evanjelik teolojinin ve Evanjeliklerin küresel anlamda üstlendiği BOP'un (Büyük Orta Doğu Projesi) bir gereği olarak İsrail Devleti'ne Orta Doğu bölgesinde ayrıcalıklı bir konum elde etmesi için oldukça önemli siyasi, ekonomik ve küresel imtiyazlar sağlandığına ve bu noktada lobi ve faaliyetler bağlamında olağanüstü çabalar sarf edildiğine şahit olunmaktadır. Denilebilir ki Orta Doğu'daki çatışma ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasında,burada yaşayan Müslümanlara yönelik zulmün meşrulaştırılmasında, İsrail'in politik ve ekonomik fonlarla desteklenmesinde Evanjelik-Yahudi teolojik birlikteliğinin büyük rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda teolojilerinin bir gereği olarak ABD-İsrail birlikteliği dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Denilebilir ki kuruluşundan beri özel bir ihtimam ve imtiyaza sahip olan İsrail ile Amerika arasındaki belirleyici ilişki, öncelikli olarak teolojik kökene dayanmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Evanjeliklerin her yıl İsrail Devleti için düzenledikleri yardım kampanyası bu desteğin en somut halidir. Bk. Alıcı, "Üç Kudüs", 52.

¹⁰⁸ Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri", 2031.

Sonuç

Evanjelic dinî hareketin teo-sosyolojik paradigması, günümüz küresel siyasetini ve yeni dünya düzenini anlama ve anlamlandırmada önemli göstergeler sunmaktadır. Teo-sosyolojik bağlam, kültürü, siyaseti, ideolojiyi, anlayış biçimlerini, davranış ve tavırları, sembolleri, mitleri, dinî dili vb. birçok boyutu etkileyebilmektedir. Bunun yanında Evanjelic hareket konumunu güçlendirmek ve meşruiyet alanını genişletmek amacıyla farklı inanç ve kültürleri etkileyerek kendi hegemonyasına bağlı kılmada işlevsel bir karaktere bürünmüş görünmektedir. Bu çerçevede dinî bir hareketin teo-sosyolojik boyutu, coğrafi, stratejik, politik ve küresel meşruiyeti etkileyebilmekte ve buna bağlı bir konum elde edebilmektedir. Kaldı ki Evanjelic hareket küresel düzeyde geliştirerek işlevsel kılmaya çalıştığı teo-sosyolojik strateji ve hedeflerini, Tanrı'nın planının bir parçası olarak görmektedir. Bu dinî temellendirme ise, hareketin küresel meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

Evanjelic teo-sosyolojik öğretinin küresel sisteme hâkim olma çabası, kutsal planın ortak bir stratejisinin, politikasının ve hedefinin bir gereği kılınmaktadır. Evanjelic anlayışın, günümüzde küresel anlamda emperyalist temelli politikalarda, misyonerlik faaliyetlerinde, toplumsal ve siyasi karmaşalarda demokrasi, liberalizm, özgürlük, insan hakları, adalet ve barış gibi önemli söylemler vasıtasıyla farklı toplumlara sızma veya bu toplumlara etkilene çabası dikkat çekmektedir. Amerika ve küresel destekçilerinin, dünya genelinde birçok coğrafyada Evanjelic yeni dini hareketler yapılanmasıyla teo-sosyolojik bir alan açma çabasının hâkim olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Evanjelizmin, gelişmemiş veya az gelişmiş toplumların toplumsal dizaynında etkili ve önemli bir rol oynadığı ve dinamik bir işlev üstlendiği gözlemlenebilmektedir. Bu noktada Evanjelizmin Batı'nın küresel siyasetinde gittikçe daha görünür hale gelen "anti-İslâmizm", "İslamofobia" ve "semitizm" perspektifine paralel bir strateji ortaya koyduğu görülmektedir. Özellikle Evanjelic-Yahudi birlikteliğinin en güçlü şekilde görüldüğü Filistin bölgesinde ortaya konulan politikalarda söz konusu paralel strateji daha net ortaya çıkmaktadır. Filistin ve Afrika başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde Müslümanlara karşı uygulanan politikalarda Batı perspektifi ile Evanjelizm ve Siyonizmin söylem ve önerileri örtüşmektedir. Bu yönüyle Evanjelizmin teo-sosyolojik arka plan perspektifinde beliren en önemli unsurlardan biri olarak Yahudi tarafgirliği (semitizm) ve İslâm karşıtlığı (anti-İslâmizm) öne çıkmaktadır.

Evanjelizmin genel anlamda küresel düzeyde ortaya koyduğu misyona bakıldığında modern dünya sistemine karşı geliştirilen eklemeleriyle birlikte geniş, karmaşık, girift ve etkili bir teo-sosyolojik yapı barındırdığı söylenebilir. Hareketin bu yapısının arka planında oldukça etkili olduğu Amerika ve küresel stratejik destekçilerin Orta Doğu başta olmak üzere dünya genelinde birçok Müslüman coğrafyada etkili olma çabası dikkat çekmektedir. Evanjelizmin, Orta Doğu politikasının şekillenmesinde Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkelere teolojik ve ideolojik zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Batılı ülkelerin Orta Doğu politikası ile İsrail tarafgirliğinin ideolojik ve stratejik olarak örtüşen bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Batılı güçlerin örtüşen Orta Doğu stratejileri, bir yandan Evanjelic hareketin teo-sosyolojik paradigmasının meşrulaşmasına ve güçlenmesine, diğer taraftan anti-İslamizm politikalarının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Evanjelizm-Batı

stratejik birlikteliği bu yönüyle, küresel politika ve hedeflerde dinî, siyasî, kültürel ve sosyal anlamda kutuplaştırıcı ve çatıştırıcı bir boyut taşımaktadır. Bu perspektif, küresel boyutta özellikle İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudi karşıtlığının hegemonik alanının genişlemesinde işlevsel olabilmektedir.

Kaynakça

- Akben, Mehmet. *Hız. İsa'nın Nüzulü Meselesi: Dini ve Politik Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Albayrak, H. Şule. "ABD'de Hıristiyan Siyonizmi: Kökeni, İnanç Esasları ve Günümüz Amerikan Siyasetine Etkisi". *darulfunun ilahiyat* 30/1 (Haziran 2019), 141-169. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/darulfunun/issue/46747/586277>
- Aldrovandi, Carlo. "Theo-politics in the Holy Land: Christian Zionism and Jewish Religious Zionism". *Religion Compass* 5/4 (Nisan 2011), 114–128. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8171.2011.00267.x>
- Alıcı, Mustafa. "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (Mayıs 2018), 41-58. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.390796>
- Amstutz, Mark R. *Evangelicals and American Foreign Policy*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Aydın, İbrahim Ethem – Oymak, İskender. "Yeniden Yapılanmacı Yahudilik Hareketinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Temel Hedefleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (Haziran 2021), 123- 165.
- Aydın, Mahmut. "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları". *Dinler Tarihi Araştırmaları-V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik)*. ed. Asife Ünal. 49-68. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2005.
- Bahadır, Merve – Çapcıoğlu, İhsan. "Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/2 (Nisan 2021), 372-386.
- Bebbington, David William. *Evangelicalism in Modern Britain: A history from the 1730s to the 1980s*. London: Routledge, 1989.
- Bedir, Şener Faruk. "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (Güz 2013), 73-98.
- Bellah, Robert N. *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. New York: Seabury Press, 1975.
- Berger, Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Bilgin, Vejdî. "Batıda Ortaya Çıkmış Yeni Dinî Hareketler". *Din Sosyolojisi*. ed. Talip Küçükcan. 194-220. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2010.
- Davidson, Lawrence. "Christian Zionism as a Representation of American Manifest Destiny". *Critical Middle Eastern Studies* 14/2 (Summer 2005): 157–169. <https://doi.org/10.1080/10669920500135538>
- Drummond, Lewis A. *The Word of the Cross: A Contemporary Theology of Evangelism*. Nashville: Broadman Press, 1992.
- Elmas, Büşra. *Evanjelik Hıristiyanlarda Kıyamet İnanıcı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Erickson, Millard J. "Evangelism". *The Blackwell Encyclopedia of Modern Christian Thought*. ed. Alister E. McGrath. 120-207. Oxford: Blackwell Publishing, 1993.

- Feldman, David. "Evangelicals, Jews, and anti-Catholicism in Britain, c. 1840-1900". *Jewish Historical Studies* 47/1 (Aralık 2015), 91-104. <http://dx.doi.org/10.14324/111.444.jhs.2016v47.009>
- Fowler, Robert Booth vd. *Religion and Politics in America: Faith, Culture, and Strategic Choices*. Boulder, Colorado: Westview Press, 5. Basım, 2014.
- Gündüz, Şinasi. "Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm". *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar*. 51-59. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.
- Güngör, Ali İsrâ. *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Güngör, Ali İsrâ. "Hıristiyanlıkta Püriten Anlayış ve Etkileri". *Dinî Araştırmalar* 7/21 (Haziran 2005), 7-26.
- Hallsell, Grace. *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. çev. Mustafa Acar – Hüsnü Özmen. Ankara: KİM Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Harper, Steve. *The Way to Heaven: The Gospel According to John Wesley*. Michigan: Zondervan, Grand Rapids Press, 2003.
- Hıdır, Özcan. "Avrupa'da "Aşırı Sağ"ın Dinî-İdeolojik ve Tarihi Temelleri-Kökenleri". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 14/53 (Nisan 2018), 15-46.
- Kang, Ning. "Puritanism and Its Impact upon American Values". *Review of European Studies* 1/2 (Aralık 2009), 148-151. <https://doi.org/10.5539/res.v1n2p148>
- Kanık, Cengiz. "Batı'da Ortaya Çıkan Yeni Dinî Hareketlere Genel Bir Bakış". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/17 (Ağustos 2017), 177-188.
- Kiracofe, Clifford A. *Dark Crusade: Christian Zionism and US Foreign Policy*. New York: I.B. Tauris, 2009.
- Kurt, Ramazan Kağan. *Evanjelizm-Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*. İstanbul: Birharf Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kurtoğlu, Ramazan. "ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelist-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye". *Sosyoloji Konferansları* /41 (Ağustos 2011), 15-40.
- Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- Lean, Nathan. *İslamofobi Endüstrisi*. çev. İbrahim Yılmaz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Lewis, Donald. *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Marsden, George M. *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- McGrath, Alister E. *Christianity: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 1997.
- Murray, Kyle - Worth, Owen. "Building Consent: Hegemony, 'Conceptions of the World' and the Role of Evangelicals in Global Politics". *Political Studies* 61/4, (Kasım 2012), 731-747. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.01003.x>
- Myklebust, Olav Guttorm. *The Study of Missions in Theological Education*. 2 Cilt. Oslo: Egede Institutet, 1955-1957.
- Noll, Mark A. *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and The Wesleys*. Downers Grove/Illinois: InterVarsity Press, 2004.
- Olson, Roger E. *The Westminster Handbook to Evangelical Theology*. Louisville/Kentucky: Westminster John Knox Press, 2004.
- Oran, Filiz Çoban. "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2017), 2019-2037.

- Özden, Mustafa. "Sekülerliğin Tarihi Serüveni". *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2016), 59-80. <https://doi.org/10.24013/jomelips.266024>
- Polat, Bayram. *Evanjelik Bir Hareket: Metodist Kilisesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Reid, Alvin L. *Introduction to Evangelism*. Nashville: Breadman & Holman Publishers, 1998.
- Rubinstein, William - Rubinstein, Hilary. *Philosemitism: Admiration and Support in the English-Speaking World for Jews, 1840–1939*. Houndmills: Macmillan, 1999.
- Sarı, Yusuf. *11 Eylül Sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin Güvenlik Algısının Ortadoğu'ya Yansımaları*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Saylam, Gökalp. *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm*. Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Snead, Jennifer. "Print, Predestination, and the Public Sphere: Transatlantik Evangelical Periodicals, 1740–1745". *Early American Literature* 45/1 (January 2010), 93-118.
- Spector, Stephen. *Evangelicals and Israel*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Stout, Harry S. *The Divine Dramatist: George Whitefield and the Rise of Modern Evangelicalism*. Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- Şahin, Mehmet. *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*. Ankara: Barış Kitap, 2016.
- Tennent, Timothy C. *Theology in the Context of World Christianity*. Michigan: Zondervan Academic, 2007.
- Turan, Süleyman. "Alexander Duff ve Hıristiyan Tarihinin İlk Misyon Kürsüsü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Mart 2010), 251-268.
- Van Engen, Charles. "The Uniqueness of Christ in Mission Theology". *Christianity and the Religions: A Biblical Theology of World Religions*. ed. Edward Rommen – Harold Netland. 183-216. Pasadena, California: William Carey Library, 1995.
- Wald, Kenneth D. – Calhoun-Brown, Allison. *Religion and Politics in the United States*. United Kingdom: Rowman & Littlefield Publishers, 6. Basım, 2011.
- Wesley, John. "The Lord Our Righteousness". *John Wesley's Sermons: An Anthology*. ed. Albert C. Outler - Richard P. Heitzenrater. 322-391. Nashville: Abingdon Press, 1991.
- White, George Edward. *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*. çev. Cem Tarık Yüksel. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yılmaz, Hakan. "Puritenlik ve Amerikan Siyasi Hayatı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi* /14 (Aralık 2017), 100-111.
- Yılmaz, Hakan. "Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme". *Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 27-58. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3908651>.